

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbesprekingen

Frijhoff, Willem

Citation

Frijhoff, W. (1989). Boekbesprekingen. *Leidschrift : Volk En Boek*, 5(Juni), 123-134. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73379>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73379>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BOEKBESPREKINGEN

LITERATUUR EN GESCHIEDENIS - R.J. Resoort, *Een schoone historie vander borchgravinne van Vergi. Onderzoek naar de intentie en gebruikssfeer van een zestiende-eeuwse prozaroman* (Hilversum: Verloren 1988). 320 blz./fl.49,00 ISBN 90-655-0215-7

Uitgeverij Verloren in Hilversum heeft zich in de laatste jaren een centrale plaats verworven in de groep van kleine uitgeverijen die zich concentreren op een historisch fonds. Als deel 11 in de reeks Middeleeuwse Studies en Bronnen verscheen in 1988 het boek over de zestiende-eeuwse prozaroman in de Nederlanden, waarop R.J. Resoort in Utrecht promoveerde. Het is een studie op het terrein van de oudere Nederlandse letterkunde, die ook voor historici interessante beschouwingen bevat.

Vooraf voor de cultuurgeschiedenis van de late middeleeuwen en de vroege nieuwe tijd zijn geschiedenis en letterkunde elkaars complement. De publikaties van de Leidse hoogleraar Frits van Oostrom (*Het woord van Eer*) en zijn Amsterdamse collega Herman Pleij (*De sneeuwpoppen van 1511*) laten er geen twijfel over bestaan, dat de studie van de literaire produktie en de analyse van de intenties van de auteurs een bijzondere dimensie aan ons inzicht in deze periode toevoegt. Het boek van Resoort past goed in de nieuwe trend in de wereld van de neerlandistiek die de sociale geschiedenis van de letterkundige produktie beschrijft en waarvan de Utrechtse hoogleraar Gerritsen als de initiator mag worden beschouwd. Veel meer dan de beide hierboven genoemde boeken, betreft het hier echter een 'technische' studie, naar de compositorische technieken waarvan de zestiende-eeuwse bewerkster van de prozaroman *De borchgravinne van Vergi* zich heeft bediend.

Het verhaal is een van de beroemde, tragische liefdesverhalen uit de sfeer van de middeleeuwse ridderroman. Oorspronkelijk was het van Franse oorsprong, maar in 1315 voltooid een anonieme Brabantse schrijver een Middelnederlandse bewerking. Dit verhaal is in drie verschillende versies overgeleverd. De belangrijkste daarvan - in het zogenaamde Hulthemse handschrift - diende als basis voor de bewerking tot prozaroman die in het boek van

Resoort centraal staat. Het behoeft geen verwondering te wekken, dat één van de andere versies een verkorte weergave is, die door Dirc Potter tegen 1420 is opgenomen in zijn monumentale werk *Der Minnen Loep*. In dat monumentale overzicht van liefdesvormen, -normen en -verhalen, geschreven voor de graven van Holland, kon de 'borchgravinne' uiteraard niet ontbreken.

Laat ik kort het verhaal even schetsen. Een hoge adellijke vrouw (door de Bourgondische hertog als 'nichte' aangeduid) is gehuwd met een burggraaf, maar wordt hartstochtelijk verliefd op een ridder uit de omgeving van de hertog. Het blijft niet bij hoofse, afstandelijke liefde, maar hij wordt ook werkelijk haar minnaar. De hertog van Bourgondië - die door de ridder in vertrouwen is genomen - vertelt zijn vrouw van de liefdesrelatie. Dit wekt de mateloze woede van de hertogin, die zelf een oogje op de ridder had, maar door hem werd genegeerd. Zij neemt wraak, door de burggravin om haar liefde te bespotten. Deze waant zich verraden door haar minnaar en pleegt zelfmoord. Vervolgens stort de diepbedroefde ridder zich op zijn zwaard, waarna de hertog van Bourgondië - vertoornd over de wijze waarop zijn echtgenote misbruik had gemaakt van de situatie - de hertogin doodsteekt. De moraal van deze korte roman, die vaak als een voorloper van het genre van de novelle wordt beschouwd, was in de middeleeuwse versies duidelijk: houd je (liefdes-) geheimen voor jezelf, als je een tragische afloop wilt voorkomen. In de zestiende-eeuwse prozaroman heeft de bewerker de strekking echter volledig veranderd. Zijn boodschap is: overspel is zondig en leidt slechts tot de ondergang; bovendien is de zelfmoord, waarmee zowel burggravin en ridder een einde aan hun leven maken, zondig. Van ridderlijk en hoofs is het karakter van het verhaal dus gemuteerd in belerend en religieus-moralistisch.

Resoort heeft zijn studie naar de intentie en de gebruikssfeer van de prozaroman van *De Borchgravinne van Vergi* opgezet als een zeer gedegen tekstanalyse. Enerzijds legt hij haarfijn de verschillen tussen de middeleeuwse rijmversie en de prozaroman bloot en anderzijds plaatst hij de tekst en opbouw van de prozaroman in het grotere geheel van dit genre, dat aan het eind van de vijftiende eeuw in Duitsland opkomt en vooral in de

eerste helft van de zestiende eeuw een enorme populariteit in de Nederlanden geniet.

Omstreeks 1500 treedt een duidelijke verandering en stroomversnelling op in de letterkunde van de Nederlanden. De boekdrukkunst maakt het mogelijk dat teksten en thema's sneller en ruimer dan tevoren verspreid raken. Daardoor gaat in dit sterk geurbaniseerde deel van Europa de burgerij als 'consument' van literaire teksten steeds meer meetellen. Een groot aantal riddersromans, die tevoren slechts in handschrift beschikbaar waren en op rijm waren gesteld, wordt al in het laatste kwart van de vijftiende eeuw in prozaversie vervaardigd en opgenomen in wat men wel aanduidt als 'volksboeken'. In de eerste helft van de zestiende eeuw bloeit een bijzondere variant, waarbij de prozatekst van dergelijke verhalen wordt afgewisseld met daarin opgenomen refreinen, liederen en samenspraken. Deze vorm stamt zeer duidelijk uit de sfeer van de rederijderskamers, die in deze periode zo'n bijzondere rol in de stedelijke literaire cultuur speelden. Dit wil niet zeggen, dat geheel in proza gestelde teksten niet werden gedrukt: voorbeelden als de verhalen van Tijl Uilenspiegel en de anekdotische vertellingen over de *Pastoor van Kalenberg* bewijzen dat.

Lange tijd meende men dat de ongedateerde editie die de weduwe van Jacob van Liesveldt in Antwerpen verzorgde van ca. 1525 dateerde, omdat de daarin opgenomen refreinen al waren opgenomen in een refreinenbundel uit ca. 1528. Volgens Resoort is een direct, chronologisch verband niet noodzakelijk. Hij heeft op grond van een scherpzinnige vergelijking van titelpagina's, lettertypen en dergelijke beredeneerd, dat de druk het beste past in het fonds van de drukkende weduwe van omstreeks 1558-62. Voor de historicus, die is geïnteresseerd in de boekproductie en de literaire belangstelling in het midden van de zestiende eeuw, biedt Resoorts studie - zowel in de passages met de fondsanalyse en die waar hij toegevoegde elementen met andere prozaromans vergelijkt, als in het hoofdstuk over de 'gebruikssfeer' - een zeer instructief overzicht van de markt.

De letterkundige analyses van Resoort munten uit door een grote vindingrijkheid. Ik ben geneigd de meeste van zijn analyses

omtrent de tekstaanpassingen als overtuigend aan te merken.

Toch vraag ik mij af, of hij soms niet te veel zoekt achter tekstverschillen tussen de rijmversie en de prozaroman, die mijns inziens meer te maken hebben met het feit dat in het eerste geval wèl en in het tweede geval geen sprake was van rijm dwang (met de bijbehorende stoplappen). Wat betreft de historische analyses heb ik echter mijn twijfels. Zo kiest de auteur zijn werkmethode anders dan die voor de Duitse prozaroman is ontwikkeld, omdat hij a priori stelt dat het 'bij voorbaat niet erg waarschijnlijk (lijkt) dat onze prozaroman ... een adellijk leespubliek zal hebben gehad', wat voor de Duitse literatuur wel geldt. Dit element speelt opnieuw in hoofdstuk 5 over de gebruikssfeer, maar blijkt dan op weinig informatie te berusten. Juist de versmelting van adellijke en burgerlijke elementen in de samenleving van de Nederlanden maakt het hanteren van deze argumentatie riskant. Zo was bijvoorbeeld de bekende edelman Olivier de la Marche, die onder andere Memoires en een beschrijving van het Bourgondische hof schreef en als leermeester van Filips de Schone optrad, rond 1500 vooraanstaand actief lid van één van de vier Brusselse rederijderskamers. Daarnaast zijn er nog andere voorbeelden te geven van actieve en passieve betrokkenheid van de adel bij de rederijkerij. Resoort accepteert overigens de toevoeging van een toernooi in de prozaroman als de omgeving, waarin de liefde tussen burggravin en ridder opbloeit, onder meer vanuit de gedachte, dat in de late middeleeuwen (vooral in Duitsland, maar ook in de Nederlanden) ook steden als organisatoren van toernooien optraden.

In een aantal opzichten mist de auteur historisch zelfs de boot. Onder andere, waar hij ingaat op de verschillen ten aanzien van de afloop van de droevige liefde. In de rijmversie worden ridder en burggravin onder één zerk begraven en doet de hertog (plaatsvervangend?) boete, door toe te treden tot de Orde der Tempeliers. De prozaroman gaat echter überhaupt niet in op wat na de bloedige scènes volgde. Resoort verklaart dit vanuit een toegenomen besef, dat na deze schanddaden eigenlijk geen christelijke begrafenis denkbaar was. Hij gaat echter niet in op het boeteaspect en verzuimt op te merken, dat de Orde van de

Tempeliers in 1312, dus kort voor het verschijnen van de Brabantse rijmversie, van allerlei misstanden was beticht en was opgeheven. Evenmin lijkt hij te beseffen, dat de Bourgondiërs, waarover de oude versie handelde, een uitgestorven hertogelijk geslacht betreffen dat niets te maken heeft met het bekende Bourgondische kwartet Filips de Stoute, Jan zonder Vrees, Filips de Goede en Karel de Stoute.

Op zijn best is Resoort in zijn analyses van de functie van de fictie en van de vorm, die voor de prozaroman is gekozen. En hoogst interessant zijn zijn bespiegelingen over de jeugd als 'doelgroep' van dit genre. Hoewel hij op de door hem geanalyseerde lijsten van verboden, dan wel voorgeschreven boeken nergens de *Borchgravinne van Vergi* heeft aangetroffen, opent hij met zijn verkenningen op het gebied van school- en jeugdboeken een heel interessant onderzoeksterrein. Daarmee heeft hij - naast geestelijkheid, adel en burgerij - een vierde categorie geïntroduceerd. Deze is weliswaar van een andere orde, maar daarom juist in de Nederlanden misschien wel een zinniger onderzoeksobject. In ieder geval past die groep bij de sterk belerende boodschap, die in de zestiende eeuw werd meegegeven aan de amoureuze verhouding van de 'borchgravinne' en haar ridder.

Voor wie alles zelf wil nalezen, heeft Resoort op de pp. 253-294 de tekst van de roman in bijlage afgedrukt. Ook voor historici een prachtig cultuur-historisch document.

Dick E.H. de Boer
Rijksuniversiteit Leiden

VOLKSCULTUUR, GROEPS-CULTUUR, STADSCULTUUR?

Naar aanleiding van: Herman Pleij, *De sneeuwpoppen van 1511. Literatuur en stadscultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd* (Amsterdam: Meulenhoff/Leuven: Kritak 1988) 439 blz., geïll./fl. 59,50 ISBN 90-290-3741-5(Nederland)/90-630-3267-6 (België).

Sinds een twintigtal jaren is het oude thema van de volkscultuur in een stroomversnelling geraakt. Van een vanzelfsprekendheid is

het tot object van een debat gemaakt, met zoveel haken en ogen dat 'volkscultuur' voor sommigen intussen een vies woord lijkt te zijn geworden dat we het best maar zo weinig mogelijk in de mond kunnen nemen. Niet alleen omdat het niet naar een realiteit verwijst, maar ook omdat het nauwelijks heuristische waarde zou hebben. Cultuur zou hoe dan ook een zaak van elites, van 'cultureel' bevoorrechte groepen zijn. En wel op twee niveaus: in de tijd scheidt elite volkscultuur door een proces van culturele distantiëring en stigmatisering; in de actualiteit 'herkent' de historicus, als vertegenwoordiger van de wetenschappelijke elite, volkscultuur doordat hij bewust, maar vaker onbewust, bij zijn analyses leunt op wetenschappelijke theorieën die het onderscheid tussen elite en volk, hoog en laag, rationeel en irrationeel, modern en primitief, verfijnd en plomp, en noem maar op, bedoelen te legitimeren of te doen internaliseren. Of die het 'volk' juist willen rehabiliteren zonder overigens aan dat onderscheid zelf te tornen.

Maar de elites wisselen, en daarmee de doelgroep van hun distantiërings- en stigmatiseringswerk. Moet 'volk' worden opgevat als zij die hun leven vanuit oude, zoniet 'primitieve' cultuurlagen gestalte geven: het irrationele, bijgelovige volk, in de perceptie van de elite sociaal nauwelijks gedifferentieerd, maar verzonken in een magisch universum dat voor de moderne mens in wezen zijn geldigheid heeft verloren? Of is dat volk veeleer een doelgroep met duidelijker omlinjende maatschappelijke contouren: de boeren op het platteland, het stedelijke grauw, de ongeschoolde arbeidersmassa, of de werklozen, dagloners en migranten zonder vaste, sedentaire maatschappelijke positie? Het voorheen zo vanzelfsprekende begrip 'volkscultuur' heeft dus zowel de zekerheid van zijn object als de evidentie van zijn maatschappelijke ligging verloren. Daarmee lijkt het zelfs als attenderend begrip aan waarde te hebben ingeboet. Want waar vestigt het eigenlijk de aandacht op?

Het nieuwe boek van Herman Pleij is zeker niet vlekkeloos gecomponeerd, maar het heeft de niet te onderschatten verdienste dat het de aandachtige lezer met de neus op dit kernprobleem drukt. Waar praten we eigenlijk over als we het over cultuur

hebben? En over volkscultuur? Om het maar concreet te stellen: is er ogenschijnlijk wel een vanzelfsprekender object van volkscultuur dan de spontaan geknede sneeuwpop? En een natuurlijker inbedding dan de sneeuwpret van de massa? Op beide vragen moet een genuanceerd antwoord worden gegeven. Zomin als blauwboekjes spontaan uit het volk opkomen of de 'natuurlijke' vorm van volkslectuur zijn, verwijst sneeuwpret als vanzelf naar volk: sneeuw is geen volkse materie, sneeuwpret is geen volkse bezigheid, sneeuwpoppen kneden is geen volks ritueel. Niet dat er geen volk bij betrokken zou zijn, maar zo'n container-begrip heeft hier geen verklarende waarde. Zo vaak een natuurverschijnsel als sneeuw in de bronnen van de historicus voorkomt, gaat het om 'geïnterpreteerde' materie. De termen waarin de waarneming van sneeuw wordt weergegeven, maken deel uit van een historisch idioom; de waarneming zelf wordt begrensd en geleid door de mentale uitrusting van tijdperk en cultuur, groep en individu; en dat wat we met sneeuw doen, ligt ingebed in een handelingssysteem en een gedragscode die ook al geen eeuwigheidswaarde hebben. Zowel qua vorm, ritueel en functie als vanuit het oogpunt van zijn historische connotaties en resonanties verwijst het sneeuwpoppenfestival dat de stad Brussel in januari 1511 opfleurde dan ook naar iets veel preciezers dan 'volkscultuur'.

Wat was er precies aan de hand? In de koude winter van dat jaar doken er op allerlei hoeken en pleinen van Brussel sneeuwpoppen op. Niet zomaar vlot opgerolde bollen sneeuw met een paar steenkolen en een winterpeen in de kop, maar gebeeldhouwde, nauwkeurig gevormde, herkenbare figuren. Zozeer zelfs dat in een enkel geval de naam van een kunstenaar eraan kan worden gekoppeld: Jan Gossaert, tekenaar van een Hercules, moet de vader zijn geweest van de Hercules-pop. Behalve die Hercules konden er in de stad nog zo'n 110 sneeuwpoppen worden bewonderd. Opmerkelijk daarbij is niet zozeer dat er zoveel poppen stonden, als wel dat binnen het beperkte bestek van die poppencollectie zoveel verschillende culturele registers tegelijk werden opengetrokken. Een oudtestamentisch register, met Adam en Eva, David en Goliath, Bathseba, Samson. Een klassiek register

met Hercules en Neptunus, Mars en Cupido, Charon en Pluto. Een christelijk register met heiligen als Joris en Maria Magdalena. De mythische beeldwereld van de eigen tijd, met de eenhoorn en de meermin, de draak en de reus. Maar ook de voorstellingswereld van het leven van alledag, met klerk en koning, postbode en gelieven, kamerdienaar en tandentrekker, een passend kind en een zich beschijvende man. En tenslotte de politieke actualiteit, het in sneeuw nagebootste kasteel Poederrijen van Brabants vijand van dat ogenblik, de geduchte hertog Karel van Gelre. Die verschillende culturele registers staan niet keurig op een rijtje in de bronnen vermeld.

Helaas is er over dit festival - dat overigens precedenten heeft gehad in onder andere Atrecht en Doornik - slechts één enkele bron bekend, te weten het 408-regelig berijmd verslag dat de Brusselse stadsrederijker Jan Smeken ervan schreef en dat nog in hetzelfde jaar door Thomas van der Noot ten behoeve van zijn geïnteresseerde stadgenoten werd gedrukt. Die bron ziet eruit als een fluks in elkaar geflanste tentoonstellingscatalogus ten behoeve van een willige markt en zonder veel aandacht voor structuur en presentatie. Maar juist dan spitst de cultuurhistoricus zijn oren. Niets is zo prettig om mee te werken en zo vruchtbaar voor het onderzoek als een lappenmand vol resten, ongeselecteerd en ongekuist. Ordening van de inhoud van die mand brengt een kluwen elkaar kruisende lijnen van culturele belangstelling en beïnvloeding aan het licht. Daarmee is de historicus er overigens nog niet. Die lijnen hangen immers nog in de lucht, ze hebben nog geen 'Sitz im Leben'. Wil zo'n reconstructie meer zijn dan een cultuurhistorische postzegelverzameling, dan moet de historicus haar de nodige diepte verlenen door haar op te hangen aan de coördinaten van ruimte en tijd: de geografische, sociale en culturele ruimte, de ontwikkeling van de verschillende culturele registers in de geschiedenis, hun overdracht en hun receptie in de bestudeerde tijdruimtelijke eenheid. En nog is hij niet klaar. Het complexe, maar statische beeld dat hij op die manier heeft geconstrueerd, vormde in werkelijkheid immers slechts een momentopname binnen een historische dynamiek. Hoe rekenschap te geven van die dynamiek?

Wie de moeite neemt Pleij's studie met zulke vragen in het achterhoofd te lezen - of beter: te herlezen, na eerst de rijkelijk overdadige inhoud te hebben geassimileerd - wordt niet teleurgesteld, ook al zal hij zich bij tijd en wijle afvragen waarom de auteur zijn werk zo sterk rond beeldende thema's als kou en stront, dood en liefde, vrouw en natuur heeft gecomponeerd en zo weinig volgens een analytisch schema te werk is gegaan. Pleij's werkwijze leidt tot een schier eindeloze opeenstapeling van gegevens die naar beeldwaarde, vorm of functie iets met kou, stront, dood enzovoorts te maken hebben. Maar Pleij's grenzeloze eruditie wordt van de chaos gered door een juiste dosis aandacht voor de sociale oorsprong, ligging en betekenis van de culturele beelden en praktijken, en voor de dynamiek van het ontwikkelingsproces van die cultuur. Zijn schalkse, leugenachtige bron gebruikt hij als een attenderend, heuristisch instrument dat hem op het spoor kan zetten van een aantal cultuurverschijnselen. Vervolgens verdicht hij die tot cultuurlagen en culturele tradities door ze met behulp van een karrevracht aan voorbeelden de nodige literaire en iconografische diepte te geven, en ze tegelijk in een maatschappelijk continuüm te plaatsen. Zo onderscheidt hij (Dietse) burger- en (Franse) hofcultuur, te Brussel met elkaar verknoot in een breder continuüm van stadscultuur die zichzelf weer aftekent tegenover de boerencultuur, voor Pleij het restant van de oude 'volkscultuur'.

Het ogenschijnlijk onontwarbare kluwen van culturele tradities dat in Jan Smekens gedicht over het sneeuwpoppenfestival aan het licht komt, krijgt ineens een welomschreven structuur wanneer Pleij de cultuurverschijnselen op een dynamische as plaatst met behulp van het concept van het beschavingsoffensief. Voor de Brusselse burgerij van het begin van de zestiende eeuw blijkt cultuur dan een ideaal wapen te zijn om zich te profileren tegenover de adel met zijn hofcultuur, de geestelijkheid met haar Latijns-christelijke traditie en de boeren met hun oude plattelandscultuur. Niet dat de burgerij al die tradities afzweert. Integendeel, ze pakt er elementen uit die ze synthetiseert tot positieve waarden (geordende levenslust, het huwelijksideaal) of, althans komt dat in Smekens pamflet veel nadrukkelijker naar

voren, tot negatieve beelden: een 'omgekeerde wereld' die niet meer mag bestaan in een geordende samenleving en die daarom als het ware ritueel wordt voorgesteld en bezworen. Dat levert ons een overmaat van beelden uit de 'ongeregelde' sector op: seks, naaktheid, dronkenschap en boersheid, maar vooral scatologie. Kwistig strooit Smeken met stront en pis, zoals zoveel van zijn tijdgenoten uit de schrijvende en beeldende elite. Pleij maakt aannemelijk dat die obsessie ten aanzien van de lichaamsfuncties allerm minst gezien moet worden als een 'volkscultureel' element binnen de elitecultuur, maar juist als een specifieke fase binnen het ontstaan van een burgercultuur die de beheersing van het lichaam in de publieke ruimte hoog in haar vaandel heeft geschreven. De strontfolklore heeft een strategische, attenderende waarde binnen het offensief: zij laat zien hoe het niet moet. Tegelijk heeft ze een bevrijdende functie: door de groteske vormen die ze aanneemt, vermindert ze de druk op de ketel en maakt ze voor de burgers het offensief van hun eigen beschavende voorhoede dragelijk.

De burgerlijke elite verzet zich dus zowel tegen de onbeschaafde wilden op het platteland als tegen de 'eenzijdig' beschaafden van hof en kerk. Ze vindt een nieuwe, qua object en doelgroep veel complexere 'locus' voor haar cultuur uit: de stad. Een belangrijke inzet van het offensief is dan ook het stedelijk zelfbewustzijn en saamhorigheidsgevoel te bevorderen. De stedelijke cultuur onderscheidt zich van die van hof, kerk en platteland door haar afgeleid karakter: ze ontleent elementen aan die verschillende culturele registers, vlecht ze ineen en transformeert ze tot een nieuwe culturele orde. De eigenheid van die nieuwe burgercultuur ligt niet zozeer in haar voorstellingswereld als wel in haar dynamiek, intern (de toenemende nadruk op zelfbeheersing op alle gebieden van het publieke en zelfs het private leven) en extern (haar expansievermogen, functie van de greep die de stad op de sociaal-economische orde heeft). Het sneeuwpoppenfestival was zo rijk aan voorstellingselementen dat elke sociale groep in de stad er wel een stuk eigen traditie in kon ontdekken. Niettemin kon de gezeten burgerij, de 'elite' ofte wel de voorhoede van het beschavingsoffensief, het spektakel ten eigen

nutte gebruiken dank zij de wijze waarop rederijker Jan Smeken het tot een uiting van normatieve burgermoraal omsmeedde. Tegelijk werden daarmee de tegenstellingen binnen de stadsbevolking verdoezeld en werd een eenheidsbeeld van het stadsbewustzijn gecreëerd dat de stad hielp haar positie tegenover de tegenstanders van binnen en buiten te verstevigen.

De kracht van Pleij's studie ligt in het ordenend vermogen van zijn centrale analytische begrippen: stadscultuur, burgemoraal, beschavingsoffensief. De lezer begrijpt dat die begrippen vooral niet als 'objectieve' realiteiten moeten worden beschouwd, maar als hulpmiddelen om ordening te brengen en inzicht te geven in complexe verschijnselen die zich op een complexe wijze ontwikkelen. In dat opzicht kan Pleij's boek als een geslaagd voorbeeld worden beschouwd van de huidige, nieuwe fase in het onderzoek naar 'volks-' en 'elitecultuur': niet meer gericht op een object (een cultuurverschijnsel) en al evenmin uitgaande van een specifieke sociale groep (volk dan wel elite, hoe ook gedefinieerd), accepteert zij als gegeven dat cultuur veeleer een figuratie is. In dit concrete geval kan die figuratie worden gedefinieerd als het verdikkingsproces van een veelheid aan uiterst verscheiden culturele ontwikkelingen en normatieve tendensen tot 'stadscultuur', gevoed door de dynamiek van het beschavingsoffensief. De tegenstelling tussen volkscultuur en elitecultuur wordt in zo'n benadering grotendeels irrelevant, tenzij misschien vanuit strikt analytisch oogpunt. We mogen ons gerust afvragen of ook in andere historische situaties zo'n figuratieve benadering niet vruchtbaarder is dan de gebruikelijke polaire benadering van volks- en elitecultuur. In elk geval zou zij meer aandacht kunnen wijden aan de interactie tussen de verschillende socio-culturele groepen.

Dit alles wil niet zeggen dat er geen vragen over zouden blijven. Heel Pleij's analyse vertrekt van binnenuit de bestudeerde cultuurverschijnselen en gaat eigenlijk met een grote boog om de vraag naar de maatschappelijke en culturele voorwaarden voor het ontstaan en de effectiviteit van het beschavingsoffensief heen. Pleij constateert dat hij dat offensief kan herkennen en gaat er dan suggestief mee aan de slag, zodat de lezer al gauw in de

verleiding komt te denken dat het een objectief gegeven is, in plaats van een bepaalde interpretatie van cultuurhistorische aard. Wat Pleij, in navolging van zoveel andere door Elias' thesen gegrepenen, presenteert, is bovendien slechts de aanbodzijde van het beschavingsoffensief, met de impliciete suggestie dat het dan ook wel gewerkt zal hebben. Die suggestie wordt ondersteund door een volgend interpretatief moment: cultuuruitingen die ons thans excessief voorkomen, zoals de in de zestiende-eeuwse literatuur alomtegenwoordige flatulentie en scatologie, zouden de functie van 'emotionele uitlaatklep' hebben gehad. Zij zouden de literaire vertaling zijn van de angsten welke door de spanningen van het beschavingsoffensief bij de burgerij werden opgeroepen.

Een dergelijke aaneenschakeling van theoretische noties zou mijns inziens gebaat zijn bij een betere empirische onderbouwing van de feitelijke receptie van het beschavingsoffensief. Anders dreigen we al gauw in drijfzand te geraken: hetzelfde drijfzand waarin Franse auteurs als Jean Delumeau en de ook door Pleij actief benutte Robert Muchembled hun lezers brengen met hun voortdurend beroep op de alomtegenwoordige 'angsten' die het leefklimaat van de pre-industriële samenleving zouden hebben bepaald en de mensen tot een specifiek gedragspatroon zouden hebben gebracht. Is zo'n verklaring niet al te simpel? Worden hier niet te snel kant-en-klare psychologische schema's gebruikt die bij zo'n complexe materie eigenlijk wel in een bredere cultuurpsychologische ontwikkelingstheorie hadden mogen worden ingebed? Norbert Elias' eigen beschouwingen kunnen toch moeilijk voor zo'n theorie doorgaan! Maar voor wie zich door dergelijke vragen niet zijn leesplezier laat ontnemen en zich tevens door de balkenbrij aan voorbeelden weet heen te worstelen is dit een uiterst stimulerend boek. Niet voldragen naar de vorm, maar inhoudelijk zeker zo rijk als wat de cultuurhistorische goeroes uit andere landen ons zo vaak brengen.

Willem Frijhoff
Erasmus Universiteit, Rotterdam